

A tudomány – főszereplő

A Ștefan Gheorghiu Akadémia meghívására az RKP KB mellett működő Marxista Tanulmányi és Kutatóközpont (C.E.R.M.) munkatársai Guy Besse igazgató vezetésével kerekasztal-értekezleten vettek részt Bukarestben. A múlt év szeptember 15. és 22. között lezajlott eszmecsere témája: *A tudomány szerepe a társadalmi életben*. Az ERA SOCIALISTĂ három folytatásban (1974. 24., 1975. 1., 2.) közli az itt elhangzott előadások és hozzászólások rövidített szövegét. Az alábbiakban vázlatosan összefoglaljuk a főbb gondolatokat.

A pozitívizmus emelte trónra, de a marxista társadalomelmélet vélt diszkreditálásának ma is szívesen igénybe vett eszköze az ideológia és tudomány antagonisztikus ellentétese, amely a tudománnyal szemben a „totális értékmentesség“, az „axiológiai semlegesség“, a „totális dezantropomorfizáció“ követelményét támasztja; illetőleg ezen kritériumok alapján megmondja nekünk, mit kell tudománynak vagy tudományosnak tekintenünk, és mit nem.

Az ideológiakumnak ez a száműzése erősen ideologikus célzatú, sőt az a gyanú is indokoltnak látszik, hogy politikai célokat leplez. A tudomány és ideologikum metafizikus szembeállítását mögött ugyanis a megismerés és cselekvés ellentétese vagy legalábbis viszony nélküli ségének tételezése húzódik. Franciaországban nemrég tanúi lehettünk, miképpen keverték gyanúba és ítétek el mindenfajta tudatot, humanizmust, emberi értéket a Tudományos Szellem nevében.

Közismert a marxizmus álláspontja (Marx, Gramsci), amely a proletariátus osztályszempontját teszi az (össz)társadalmi megismerésben a tárgyilagosság és tudományosság kritériumává, belátva, hogy értékmentes társadalomelmélet — logikai okokból — nem is lehetséges. (Hogy ez mennyire így van, arra éppen az értékmentesség ideológiája szolgáltatja a legjobb példát.)

De a tudomány és a (többi) emberi érték fejlődésének egész története tulajdonképpen egyetlen nagy példa a köztük levő szerves kölcsönhatásra, amelyet mindkét fél — ritka kivétellel — pozitívnak és termékenyítőnek könyvel el. Néhány szempontra hívjuk fel csupán a figyelmet:

1. A tudomány a (tágan értelmezett) kultúra részrendszere, s mint ilyen szűkebb körű kölcsönhatásban áll mind az egészszel, mind a többi rendszerrel.

2. A tudomány — az általa szolgáltatott (kommunikációs) eszközök, de szelme révén is — elősegíti a kulturális (és más) értékek horizontális (nemzetközi) és vertikális (a termelőtől a fogyasztó felé irányuló) áramlását és cseréjét. Főszerepe volt abban, hogy a kultúra a) *világkultúrává* és b) *demokratikus kultúrává* vált.

3. Még jobban szűkítve a kört: a tudomány a művészi alkotás új erőforrásait teremtette meg amellet, hogy szelleme áthatja a mai művészi alkotás egészét. A nyereség kölcsönös: a művészet serkenti a kreativitást, felszabadítja a képzeletet, spontaneitást kölcsönöz a tudományos gondolkodásnak.

4. És végül: kézzelfogható szimbiózisuk olyan művészeti ágakban, mint például az építészet, és a technikában, amelynek hangsúlyozott esztétikai dimenziója van.

A felépítmény körében a tudományt társtalanságra és viszony nélkülségre ítélő gondolatmenet a gazdasági alap körében bőséges elégtételt szolgáltat a kárvallottak: egy társadalmi forradalom szerepét tulajdonítja a tudományos-műszaki forradalomnak, illetőleg azt a képességet, hogy egy ún. „posztindusztriális“ társadalomba mossa össze a kapitalizmus és a szocializmus alapvető különbségét. Tény, hogy a termelőerők példátlan fejlesztése mellett a tudományos-műszaki forradalom a termelési viszonyokat is befolyásolja, csakhogy ez a befolyás a termelési viszonyok *mibenlététől* függ, és a szóban forgó társadalmi-gazdasági alakulat immanens fejlődéstörvényei megszabta határokon belül érvényesül. Tudomásul kell vennünk, hogy a tudományos-műszaki forradalom eredményeként a tudomány bizonyos mértékben az újratermelés egész folyamatát (termelés—elosztás—csere—fogyasztás) befolyásolja, de nem teremthet a tulajdonviszonyok természetével ellenkező elosztási viszonyokat. A tudomány közvetlen termelőerővé válása indokoltá teszi, hogy a

tudományos kutatást az újratermelési folyamat viszonylag önálló szakaszának tekintjük. Az újratermelés hagyományos sémája így módosul: tudományos kutatás—termelés—elosztás—csere—fogyasztás. Ilyen körülmények között az újratermelés (tisztán) extenzív típusa elvileg megszűnt. De egy másik körülmény is indokolja az intenzív—extenzív újratermelés hagyományos alternatívájának módosítását: az iparosodó gazdaságok globális szinten még extenzív iparfejlesztés esetén is „félintenzív”, ún. *transzitiv* újratermelést valósítanak meg, ha tekintetbe vesszük a munkaerő tömeges átvándorlását az alacsonyabb termelékenységű mezőgazdasági munkaterület-ről a magasabb termelékenységű ipari munka területére. A tudomány hatása a termelésre elsősorban a termékek használati értékén mérhető le, amiért gyakran tagadják, hogy a gazdasági növekedés területén is megnyilvánulna.

Felfogásunkban a tudományos és műszaki haladás:

1. a hagyományos tényezők (tőke, munka, természeti erőforrások) mellett a gazdasági növekedés viszonylag önálló tényezője;

2. mennyiségi és minőségi mutatókat idéz elő a hagyományos tényezők viselkedésében;

3. a gazdasági szerkezetek modernizálásának tényezője;

4. elősegíti a külgazdasági viszonyoknak *exogén* tényezőkből *endogén* tényezővé alakítását, és ily módon a gazdasági kölcsönhatás elmélyülését szolgálja.

A közhiedelemmel ellentétben nemcsak a természet-, hanem a társadalomtudományok is hatnak a gazdasági növekedésre. A gazdasági növekedés és a társadalom szükségleteinek egybeesése nem automatikus, de *léteznie kell*, hiszen a termelés nem öncél. A társadalomtudományok gazdasági (de legalábbis gazdaságpolitikai) szerepe a gazdasági és társadalmi optimum összehangolásának állandó követelményéből fakad. A termelőtevékenység végső céljától és értelmétől rugaszkodik el a gazdasági növekedésének az a modellje, amely a növekedési ütem bővületében fogant, és ezt az ütemet hajszolja mint a gazdasági-társadalmi haladás egyetlen elismert mutatóját.

A termelőerők fejlődése, a „növekedés” társadalmi (= emberi) birtokbavétele és ellenőrzése csak tudatos tervszerűsítéssel érhető el. A terv akkor jó, ha az előirányzott növekedés a) *lehetséges*, és b) *kívánatos, szükséges* stb. A tervnek tehát a lehetőségek (elsősorban természet-)tudományos felmérésére, és a szükségletek (elsősorban társadalom-)tudományos feltárására kell épülnie. Hogy a tervvel milyen célt követünk, azt természetesen nem a tudomány dönti el: ez politikai kérdés. A politika viszont — legalábbis a szocializmus körülményei között — lehet tudományos, ha: 1. a történelmi determinizmusból indul ki, és 2. az objektív igazságra épít, függetlenül az értékelő alany azonnali értékeitől. A helyes politikai döntés mindenkor az objektív szükségszerűség és a (nem feltétlenül azonnali) emberi érdekek kereszteződési pontján keletkezik. Csak egy ilyen keresztezési pont létezik, és ennek (akárcsak hozzávetőleges) meghatározására egyedül a tudomány alkalmas. A tudományos társadalomvezetés — a társadalmi élet komplexitásának mértékében egyre inkább objektív — követelménye nemegyszer a demokrácia létjogosultságának, sőt lehetőségének tagadásába torkollott. Emögött az a gondolatmenet húzódik meg, hogy a tudományos és demokratikus vezetés igényei összeegyeztethetetlenek: a társadalmi élet ugyanazon bonyolódása, amely szükségessé teszi a tudomány bevezetését a döntési folyamatban, diszkvalifikálja a közakaratot mint a döntési folyamat alapelvét; ahol a tudományt kell segítségül hívni, ott a tömeg illetéktelen.

A tudományos igazság és a közvélemény feloldhatatlannak nyilvánított ellentmondását mi a szocialista tudat fogalmával oldjuk fel. A szocialista tudat tartalmi (minőségi) jegyei elégségesen indokolják álláspontunkat, amely szerint a tömegrésztétel nem akadálya, hanem ellenkezőleg: *garanciája* a tudományos — és ami ennél is fontosabb — *igazságos* politikának.

B. A.

ROMÁN IRODALOM — EURÓPAI IRODALOM (Cahiers roumains d'études littéraires, 1974. 3.)

Ezzel a gyűjtőcímmel jelent meg a *Román irodalomtudományi füzetek* legfrissebb számának kilenc tanulmánya. Nagy részük — szám szerint négy — román-francia irodalmi kapcsolatok kérdéseit boncolgatja, de jelen van egy-egy anyag erejéig a német és a spanyol irodalom

román irodalombeli tükröződése is. Két tanulmány a román irodalomnak az európai irodalomban-kultúrában elfoglalt helyét taglalja.

A sorrendben is első, legérdekesebbnek bizonyuló cikket Al. Duțu közli *A román humanizmus helye az európai kul-*

történetben címmel. Bőséges hivatkozásokkal a reneszázs humanizmusra és más — sumér, középkori, romantikus — humanizmusokra, Raymond Williams szelektív tradícióelméletére (tárgyi kultúra — írásos kultúra), a humanizmus fogalmi körének gazdagodására a reneszázsztól napjainkig, Al. Duțu tisztazza a román humanizmus késői — szórványosan a XVI. században Erdélyben s több moldvai és havasalföldi tudós műveiben —, kulturális mozgalomként a XVII. század második felében bekövetkező fellépését. Sőtér Istvánra hivatkozva, aki szerint a kultúrát a művészetre és az irodalomra korlátozni olyan felfogás, mely „a testre s a közösségi életre vonatkozó számtalan kérdésnek az elvetését, visszautasítással határos mellőzését” jelentené, Al. Duțu felhívja a figyelmet arra, hogy a román humanisták tag hatókörü művelődésmóddal dolgoztak ki, melyben nemcsak az előbb már említett művészet és irodalom kapott helyet, hanem minden olyan eszköz és érték, mely „tisztelőnyilvánítást, politikai és társadalmi tudatot hivatott bizonyítani”. Ez a humanizmus nem osztja az első humanisták véleményét az egyéni képességek szerepéről; a közösségi szellem művelését a román nyelv — mint a kultúra eszköze — hatalomra jutásának tulajdonítja, mely gazdag népi alkotásokkal gazdagítja az egész közösséget. A szerző a román humanizmust egyfajta klasszicizmusnak tartja, mely „nem szült nagy filológiai munkákat, de az antik »paideia«-ban gyökerezik, s azt az oktatási formát élesztette fel, amely az embert az őseitől örökölt értékek közvetítésével akarja alakítani”. Doktrínája társadalmi és politikai célokat tűz ki: sarkköve a haza eszméje, mely az emberi közösséget az ezredévek óta lakott földhöz, az ősök teremtette értékekhez köti. Miron Costin, Constantin Cantacuzino és Dimitrie Cantemir, a tudós fejedelem a kortársak elé tárja történelmi létüket, hogy újjászületésre biztassa őket, s kiindulópontként többé nem a vallásos Genezist, hanem Traianus dáciái expedícióját nevezik meg. Ez a fajta klasszicizmus töreszmentesen vezet a középkori egyetemességtől a modern egyetemességig, humanizmusának konklúziói közmondások és példázatok formáját öltik anélkül, hogy egyetlen társadalmi osztályhoz kötődnének; jelen vannak a XIX. századi Eminescu és Creangă egyetemes példára épülő autochton műveiben is. Így a román humanizmus egyaránt táplálkozik a latin „humanitas”-ból s a román „omenie”-ből.

P. Cornea tanulmánya — *Román romantika — francia romantika, párhuzamosságok és interferenciák* — gazdag

példaanyagával elsősorban azt a tényét bizonyítja, hogy — a század eleji felfogással ellentétben — a román romantika nemcsak egyszerű importtermék; az utánzás nem nehéz, hiszen csak bizonyos szellemi energiabefektetést igényel, de egy irányzat csak akkor képes hatni, ha már előzetesen léteztek rokon vonások. Ennek a gondolatnak a szellemében példázza a szerző a francia romantika történelmi tények adta befolyását (lásd az 1848-as, illetve az azt megelőző vagy követő időszakot), a román kultúra vezéregyéniségei „gallomániájának” indokoltágát, a *Dacia literară*, a *Propăjirea* és a *România literară* folyóiratok szerepét a román romantika kialakulásában. A francia romantikusok — írók, költők, történészek — romániai visszhangja is helyet kap a tanulmányban.

L. Bote tanulmánya — *Francia—román szimbolista konvergenciák és divergenciák: zeneiség és szabad vers* — O. Densusianu, Macedonski, Minulescu és Arghezi költészetének a szimbolizmusba való beágyazódását taglalja.

Két tanulmány foglalkozik román és francia írók kapcsolataival. Al. Oprea *Panaî Istrati és Romain Rolland* gazdag levelezéséből nyújt izelítőt, C. Ștefănescu *Proust román levelezőpartnere*hez, Anna de Noailles-hoz, Antoine és Emmanuel Bibescohoz írott levelei alapján derít fényt Marcel Proust, a magánember életének egyes mozzanataira; *Az eltűnt idő nyomában* genezisést vázolja a szerző által Antoine Bibescohoz írt leveleknek az alapján, amelyekből az írónak a saját művével kapcsolatos eszmeifuttatásait idézi.

A két világháború közötti román regény és az európai regény kapcsolatát elemzi R. Munteanu, Mihai Ralea 1927-ben publikált esszéjét — *De ce nu avem roman?* — választva kiindulópontként. Megállapítja, hogy a román századelőt a rövidebb lélegzetű keleti mesevilágból és a krónikáirókból eredeztethető elbeszélés uralta, mely a század első évtizedeiben szakadt el a késői romantikától, hogy hiedeg és objektív narrációvá alakulva Rebreanu realista prózájában kristályosodjék ki. A román regény, állapítja meg a szerző, fejlődésében centripetális, a perifériák felől a központ felé törő. Tájélegű, történelmi, clemző, polifonikus és kutatóregény kategóriákat sorol fel és példáz Gib Mihăiescutól Hortensia Papadat-Bengescun, Garabet Hărtăleanun, Sadoveanun és másokan át egészen Camil Petrescuig terjedő jeles román regényírók műveivel.

Medeea Freiberg tanulmánya *Cervantes első román irodalombeli visszhangjaival* foglalkozik. Ion Budai-De-

leanu és Ion Heliade-Rădulescu ez irányú érdeklődése-tevékenysége fontos helyet kap az elemzésben.

A *Fordítások krónikájából* Kántor Lajos cikkét emelnék ki Eugen Barbu *Facerea lumii* című regényének magyar fordításáról, illetve a regényt fordító Bálint Tibor és a román prózaíró közötti rokonvonalokról, mindkettőjük prózájának lírai természetéről, amely lehetővé tette a Barbu-regény eszmei-stiláris értékeinek maradéktalan átmenését magyar nyelvre. A két író — szerző és fordítója — életművének sommás ismertetésén-értékelésén túl Kántor Lajos a Krúdy Gyula-i és a Nagy István-i életmű által körvonalazódó, hasonló stílusú, illetve tematikájú magyar irodalmi előzmények szabta fordítói nehézségek sikeres legyűrésére is felhívja a figyelmet.

SZABÓ LŐRINC NÉPI MESTERSÉGTISZTELETE (Tiszatáj, 1975. 1.)

Németh László 1957-ben írt, eddig kiadatlan Szabó Lőrinc-tanulmányát közli a *Tiszatáj*, a költő születésének 75. évfordulóján. (Az egyik legutolsó Németh László-írás volt ez, amelyet még a páratlan esszéíró életében olvashattunk.) A folyóiratszám egyébként, amelyben Illés Endre emlékező kommentárjával a hozzá írt több tucatnyi Tamási-levelet is olvashatjuk (*Test és lélek* címmel), egy igényes szerkesztői elképzelés kiteljesedése: felkutatni és hozzáférhetővé tenni a közelmúlt s a jelen nagy alkotóinak még ismeretlen írásait, magas művészi színvonalat biztosítva ezzel egy vidéken megjelenő irodalmi folyóiratnak, amely éppen a vidékiségnek, a provinciális szemléletnek üzent hadat, vállalva ugyanakkor a legjobb hagyományokat — a kortársi feladatok érdekében.

Hagyományértelmezésével hívja föl magára a figyelmet ez az árnyalt Szabó Lőrinc-értelmezés is. „Vannak költők, akik mint Tóth Árpád, Csokonai, egy édes, szívet megejtő zenét kaptak a természetől hozományul. Szabó Lőrinc nem volt ilyen, indulásunk idején a magyar vers érzékiségéhez szokott fülem zenétlen vagy inkább gépzenesz költőnek érezte, mint a keringő gramofonlemez, mondtam én is a verseire, még a felfelcsapásai is hasonlítanak. [...] — Szabó Lőrinc még a debreceni kálvinizmusát is letisztogatta magáról, s azt mondta: ha-

zája ott van, ameddig az agya ér. Van, aki mint József Attila, egy új, addig meg nem szólalt társadalmi osztály hangját kapja újdonságul; — Szabó Lőrinc mindig csak magáról vagy legalábbis a maga nevében beszélt.“ S ez elősorolt negatív jellemzések után Németh László pozitív következtetéshez jut: „a városra szakadt vidéki leghívebb megszólaltatója“, a legpontosabb és legárnyaltabb költői nyelv művésze erkölcsi tulajdonságai révén vált nagygyá. Több vonatkozásban is polemikusan fogalmazza meg állítását Németh László. „A harmincas-negyvenes években — írja —, amikor a népi mozgalomnak erőnyeivel együtt már bizonyos hibái is kezdtek megmutatkozni, gyakran állítottam hol őt, hol Shakespeare-t vagy Rabelais-t például a népi írónk elé. Énszerintem ők az igazi népi írók. Mert mi a jellemző a népből feltörő emberre általában? A mohóság, amellyel az őseiben, gyerekkorában nem ízelt világot, s ha szellemi ember, természetesen a szellem világát is, birtokába igyekszik venni.“ Nos, Szabó Lőrincnél „ez az alapvető tétel, hogy az írónak, bármibe kerül is, mindent ismernie kell, amelyhez életere s mohóság alakult át kemény, parancsoló erkölcsül, átvezet a másik nagy elvéhez, hogy az élet riporterének, az önmaga felidézett kísérleti tudósának azt, amit élményeiből megfogott: szabatosan, a maradandóság követelményeivel számot vetve kell megfogalmaznia“.

A mozdonyvezető fiában a „népi mesterségtisztelet“ élt tovább, amikor oly büszke volt a költői mesterségbeli ismeretkincre. Németh László nem tagadja, hogy volt idő, amikor Szabó Lőrinc mesterségtisztelete, „bebalzsamozási készsége“ elidegenítette, mert ő, szemben a költővel, mindig azt nézte, „hogy kellene úgy átalakítani a drámát, verset, hogy olyant is kifejezhessen, amit most nem“; Szabó Lőrincet az örökkévalóság érdekelte. Ennek „az örökkévalósággal farkasszemet néző művészfegyelemnek“ azonban az igazságszeretet adott értelmet. „Szabó Lőrinc versei — összegez irodalomtörténeti igényvel szerzőnk — felfedezések; amit megélt, bennük válik szemléltető igazsággá, persze sokszor csak az érzékek igazságává [...] amit ő a világról gondolt, a verseiben maradt meg, pointilista módon, minden versben egy igazságfolt — de ez a sok igaz részlet együtt mégis az élet óriás tája, s egyben egy minden illúziótól mentes bölcs tanítás —, hogy mi jó s mi rossz várhatja e tájon az embert.“